

УДК 504+334.722:338.3

ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТЕ ВИРОБНИЦТВО В СИСТЕМІ
ЕКОЛОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: СИСТЕМАТИКА
НАУКОВОГО БАЧЕННЯ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

*ECOLOGICAL CLEAN PRODUCTION IS IN SYSTEM OF
ECOLOGICAL ENTERPRISE: ISTEMATIKA OF SCIENTIFIC VISION
AND INTERCOMMUNICATION*

Андрєєва Н.М., Козловцева В.А.
Natalia Andreeva, Valentina Kozlovceva

Досліджено сутність дефініції «екологічне підприємництво», визначено його співвідношення з категорією «екологічно чисте виробництво» на підставі проведеного аналізу місця екологічного підприємництва в системі екологічно-чистого виробництва. Розглянуто напрями державної політики у сфері екологізації підприємницької діяльності.

Актуальність теми дослідження. Вперше модель «чисте виробництво» було розроблено департаментом «Технологія. Індустрія та економіка» Програми ООН по довкіллю (UNEP) з прийняттям Міжнародної декларації по чистому виробництву. «Чисте виробництво» трактується UNEP як модель використання інтегрованої стратегії упередженню забруднення довкілля по відношенню до виробничих процесів, продукції та послуг, що також містить енергоспоживання та водоспоживання з метою зниження викидів (скидів) шкідливих речовин, а також відходів, мінімізації ризиків здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу. Необхідність розвитку, удосконалення і поширення застосування екологічно чистих виробництв в Україні обумовлена пріоритетами, визначеними у міжнародних документах, таких як Конвенція ООН з навколишнього середовища та розвитку (1992 р.), «Декларація тисячоліття» ООН (2000 р.), документах Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002 р.), чинних законах України «Про пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні», «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст.48), «Про екологічний аудит», «Про відходи», рекомендаціях Постанови Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні (2003), нормативно-правових актів про інноваційну та інвестиційну діяльність у різних галузях економіки України щодо підтримки екологічної рівноваги на території України, забезпечення екологічної безпеки, збереження генофонду Українського народу.

Одним з найважливіших елементів організаційно-економічного механізму впровадження екологічно чистого виробництва є розвиток екологічного

підприємництва. Екологічне підприємництво є чинником раціонального використання природних ресурсів, покращення якості продукції, зниження та усунення негативного впливу на стан навколишнього середовища, реалізації принципів сталого розвитку. Сучасний розвиток підприємництва в Україні демонструє нехтування екологічним аспектом своєї діяльності, у зв'язку з чим можна спостерігати збільшення обсягів споживання природних ресурсів, підвищення кількості утворення забруднювальних речовин та відходів, і як результат — погіршення екологічних параметрів виготовленої продукції. Нагальність вирішення даної проблеми призвела до закріплення законодавцем у п. 4.10 Розділу 4 "Інструменти реалізації національної екологічної політики" Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року, затверджених Законом України від 21 грудня 2010 року, положення про необхідність стимулювання розвитку екологічного підприємництва [1]. Відтворення цього положення у законодавстві України є відображенням світових тенденцій щодо забезпечення споживачів екологічно чистою продукцією, та досягнення екологічно чистого навколишнього середовища. Але відсутність чіткого визначення змісту такої діяльності, її позитивних наслідків у якості економічної вигоди для підприємців, призводить до еколого-економічної необізнаності суб'єктів господарської діяльності, та як результат — застосування застарілих технологій та методів виробництва. У зв'язку з цим, актуальним є дослідження еколого-економічних аспектів сучасного підприємництва з точки зору головного чинника розвитку екологічно-чистого виробництва.

Аналіз останніх досліджень. Науковому дослідженню аспектів впровадження екологічного підприємництва, а також розвитку екологічно-чистого виробництва присвятили свої праці такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Бобошко В.І., Буркінський Б.В., Голян В.А., Вареннікова О.В., Жарова Л.В., Какутич Є.Ю., Коренюк П.І., Наумов А.А., Торопецький О.І., Харічков С.К., Хвесик М.А., Хлобистов Є.В., Шоган Г.І., Черняховський Е.Р., Чечунова О.В., Яндиганов Я.Я. та інші.

Метою дослідження є визначення сутності та наукових підходів щодо особливостей впровадження екологічно чистого виробництва в системі екологічного підприємництва.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні стан навколишнього середовища, від якого залежить наше існування, перебуває у скрутному становищі, що загрожує настанням екологічної, соціальної та економічної катастрофи. Виникнення даної проблеми обумовлено не в останню чергу інтенсивним розвитком виробництв, що впродовж тривалого часу не приймали до уваги погіршення стану навколишнього середовища від своєї діяльності. Занепокоєність міжнародної спільноти еколого-економічними проблемами на виробництві, призвела до закріплення у Глобальному договорі ООН 1999 р. переліку принципів, яких необхідно дотримуватись бізнес-структурам у сфері навколишнього середовища, а саме:

- ділові кола повинні застосовувати (підтримувати) дбайливий (обережний) підхід до питань екології (принцип №7);

- ділові кола повинні вживати заходів на підтримку посилення екологічної відповідальності (принцип № 8);
- ділові кола повинні заохочувати розвиток та розповсюдження екологічно безпечних технологій (принцип № 9)[4, с. 2].

Таким чином, закріплення у Глобальному договорі ООН вищевказаних принципів є кроком до втілення основних засад екологічного підприємництва.

У науковій літературі відсутній уніфікований зміст дефініції "екологічне підприємництво". У працях вчених цей термін розглядається у аспекті галузі економіки країни (Л.В. Жарова, Є.О. Какутич і т.д.), специфічної сфери господарської діяльності (Г.І. Шоган, О.В. Вареннікова, Я.Я. Яндиганов, О.В. Чечунова та ін.), виду економічної/господарської діяльності, форми підприємницької діяльності (А.А. Наумов).

Аналіз точок зору вітчизняних та зарубіжних науковців надає можливість виокремити наступні тлумачення даного терміну:

1. екологічне підприємництво є різновидом підприємницької діяльності, в процесі якого застосовуються усі можливі засоби задля зменшення і усунення негативних для навколишнього середовища наслідків діяльності та результатом якого є впровадження власне екологічно чистого виробництва (П.І. Коренюк, О.В. Лук'яненко, О.І. Торопецький, Е.Р. Черняхівський, Г.І. Шоган, О.В. Вареннікова, Я.Я. Яндиганов, О.В. Чечунова та ін.)[3];

2. екологічне підприємництво є формою підприємницької діяльності, яка спрямована на задоволення еколого-економічних потреб за рахунок продуктів, у загальній корисності яких визначальне значення має екологічна корисність, при цьому компоненти екологічної системи переважно розглядаються у якості факторів, що визначають еколого — економічні потреби (А.А. Наумов) [7, с. 414];

3. галузь економіки країни, що полягає як у безпосередній участі в реалізації природоохоронних і ресурсозберігаючих програм різного рівня, так і в механізмі компенсації збитків та втрат, понесених внаслідок техногенних і природних надзвичайних ситуацій, а також під час ліквідації їх наслідків (Л.В. Жарова, Є.Ю. Какутич) [5, с. 20, 6, с. 7].

Професор Хельсінгського університету технічних та прикладних наук Л. Лінненен вважає, що екологічне підприємництво слід розділити на чотири сегменти: екологічно-орієнтоване; пов'язане з виробництвом екологічних технологій; з надання послуг з економічного менеджменту; з вироблення екологічно-чистих продуктів[9, с. 72-73].

Категорії «екологічне підприємництво» та «екологічно чисте виробництво» за допомогою кіл Ейлера можуть бути візуалізовані як два кола, що частково пересікаються. Місце екологічно чистого виробництва у системі екологічного підприємництва наведено на рис.1.

Слід зазначити, що російські та українські науковці не розглядають екологічно орієнтоване підприємництво у якості різновиду екологічного підприємництва, а навпаки, розрізняють дані дефініції.

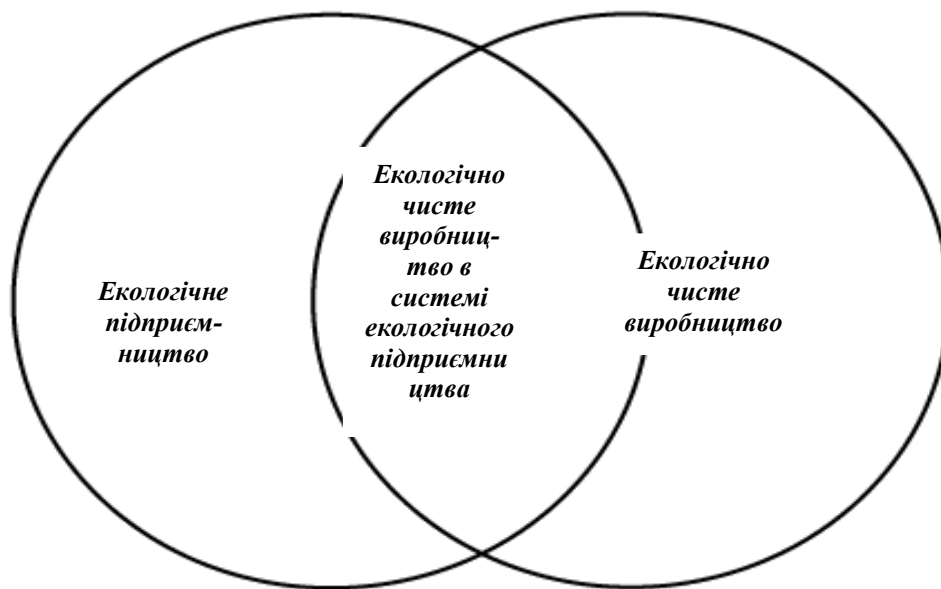

Рис.1. Місце екологічно чистого виробництва у системі екологічного підприємництва

Так, В.І. Бобошко, А.А. Гусева, І.М. Потравний виділяють наступні основні критерії віднесення підприємства до екологічно орієнтованого:

1. закріплення в уставі організації у якості основної мети діяльності — виконання робіт та надання послуг, а також виробництво продукції природоохоронного призначення;
2. виконання екологічних та природоресурсних програм державного та муніципального замовлення;
3. виробництво продукції, виконання робіт та надання послуг, що відповідають вимогам природоохоронної та ресурсовідновлювальної діяльності;
4. переважання питомої ваги продукції, робіт та послуг природоохоронного призначення у загальному об'ємі виробництва [3].

Таким чином, головна відмінність між екологічним та екологічно орієнтованим підприємництвом полягає у ступені значимості екологічної корисності виготовленої продукції. Якщо екологічна складова продукції відіграє визначальну роль у процесі виробництва, то це стосується сфери екологічного підприємництва. Випадки, коли екологічна корисність продукції є суттєвою, але не головною метою підприємницької діяльності слід розглядати у аспекті екологічно - спрямованого підприємництва [7, с. 415].

Деякі науковці пропонують класифікувати екологічне підприємництво за певними підставами. Так, Г.І. Шоган у своєму науковому дослідженні розглядає доволі розповсюджену у економічній літературі класифікацію екологічного підприємництва за:

- видами екодеструктивних процесів, які нівелюються завдяки відповідній діяльності підприємства: порушення ландшафтів, механічне

забруднення, біологічне забруднення, хімічне забруднення, фізичне забруднення (електромагнітне, радіоактивне, світлове, шумове та теплове);

- компонентами природного середовища, з якими пов'язана діяльність: основні (повітря, відходи, вода, шум) та комплексні (повітря-вода, повітря-відходи, повітря-шум, вода-шум, відходи-шум, вода-відходи, повітря-вода-шум);

- видами діяльності: науково-дослідна, виробнича, консультаційна, посередницька;

- видами технологічних процесів: виробництво екологічно чистої продукції, впровадження екологічно чистих виробничих процесів, впровадження енергозберігаючих технологій, скорочення витрат на виробництво, впровадження додаткових технологій, заміщення виробництва, переробка та регенерація відходів, випуск екологічно чистої продукції, що модифікує виробничі процеси других фірм [8, с. 8].

О.В.Чечунова розрізняє основне екологічне підприємництво та те, що доповнює існуюче виробництво. До основного підприємництва науковець відносить діяльність підприємств, що виробляють екотехніку, розробляють нові або маловідходні технології; здійснення підприємництва з врахуванням екологічних вимог та обмежень, критеріїв. Доповнююче підприємництво О.В. Чечунова розглядає у якості діяльності підприємств, що утилізують відходи, у тому числі накоплені у попередні роки; діяльність підприємств, що сприяють збільшенню кількості виробництва екологічно чистої продукції та інше [3].

Аналізуючи екологічне підприємництво, слід чітко розуміти і відчувати внутрішню колізійність зазначеної категорії. Перш за все, позиціонуючи підприємництво, як економіко-юридичну категорію, слід виділити декілька принципів, закладених у її існування:

- *принцип системності* (підприємницька діяльність є системною (системність в національному законодавстві визначається як провадження однотипної діяльності з метою отримання прибутку з періодичністю в 3 та більше разів за обліковий період (1 рік), а не епізодичною);

- *принцип ініціативності* (підприємницька діяльність виникає лише за власною ініціативою суб'єкта та не може бути ініційована будь-якими формами примусу);

- *принцип ризиковості* (ініціюючи підприємницьку діяльність, суб'єкт підприємництва на власний розсуд визначає економічну схему застосування наявних ресурсів з опціональною вірогідністю їх втрати у разі економічних прорахунків, порушення норм чинного законодавства і т.п.);

- *принцип створення* (підприємництво пов'язане з виробництвом економічного продукту, в широкому сенсі зазначеної категорії (не тільки виробництво продуктів, а й надання послуг, виконання робіт);

- *принцип прибутковості* (підприємницька діяльність, що уособлюється в діяльності підприємства, завжди за вектор розвитку має отримання прибутку, що відрізняє її від форми існування установ та організацій за нормами чинного національного законодавства).

Чому ж категорія екологічного підприємництва колізійна, з огляду на вищенаведене? Головною тезою у відповіді на поставлене питання є принцип прибутковості у підприємстві. Зазначений принцип в своїй структурі, як і у свідомості багатьох підприємців, має важливу складову — максималізація прибутків. Максималізація прибутків — це природне бажання будь-якого підприємця і воно дуже тісно пов'язане зі: зменшенням витрат на виробничий цикл (в тому числі екологічних, які хоча й можуть приносити прибуток, але мають специфічні особливості, про які йтиметься нижче); нарощенням виробничо-ресурсної бази, що пов'язане з розробкою в тому числі і не відновлювальних ресурсів; зменшенням нон-виробничих/ринкових витрат (пов'язаних з просуванням вже готового економічного продукту на ринок); пошуком нових ринків збуту і т.п. З точки зору ординарного українського підприємця, інвестування в екологізацію виробництва є нерентабельним або малорентабельним з огляду на: низьку прибутковість таких інвестицій (як правило, екологічні інвестиції мають невеликий відсоток рентабельності, що призводить до зменшення цікавості підприємців до такого виду інвестування) та капітальність таких інвестицій (інвестування в екологізацію виробничого процесу пов'язане з капітальними витратами, що в значній мірі уповільнює розвиток підприємства). Слід зазначити, що іноземні підприємці мають схожу думку та, з огляду на суворе екологічне законодавство, обирають шлях перенесення виробничих потужностей до тих країн, де екологічне законодавство більш поблажливе, що хоча й має позитивний ефект в сфері екологічного стану в державі, проте зумовлює значні економічні втрати у вигляді зменшення кількості робочих місць, надходжень до бюджетів всіх рівнів, ВВП і т.п. негативних економічних наслідків.

У зв'язку з цим, в Україні занадто повільно здійснюється процес переорієнтація виробничого потенціалу на новітні інноваційні технології, нові природоохоронні методи управління виробництвом. Корпоративна культура виробництва та споживання в Україні зумовляє утворення відходів майже 90% від первинно використаних ресурсів. За різними показниками, на території України щорічно утворюється від 700 до 800 млн. тонн відходів. Загальний обсяг накопичених на території країни відходів сягає понад 30 млрд. т., у тому числі шкідливих (токсичних) — 2,9 млрд. т. Основним джерелом утворення промислових відходів є виробнича діяльність підприємств гірничо-видобувної, хімічної, металургійної промисловостей, нафтопереробної галузі, паливно-енергетичного комплексу, промисловості будівельних матеріалів [2, с. 25].

Розуміння зазначеної колізійності в структурі екологічного підприємництва повинне бути рушійним фактором в розробці векторів державної політики. З ідеалістичної точки зору, вектор державної політики, спрямованої на екологізацію підприємницької діяльності, може бути представлений як:

- *імперативний вектор*, що пов'язаний з прямим втручанням держави у формування ринкових відносин та процес підприємницької діяльності шляхом постановки жорстких правил та вимог до рівня екологізації. І хоча зазначений вектор має високий ступінь структурованості та системності в підході

регулювання, проте, пряме втручання в ринкові відносини часто призводить до негативних наслідків (перенесення виробничих потужностей в інші держави; зменшення експортної конкурентної ваги продукту у зв'язку зі збільшенням його собівартості, в яку включатиметься екологічна складова і т.п.);

- *індикативний вектор*, що пов'язаний зі створенням державою широкого спектру економічних пропозицій для підприємництва, що матиме на меті екологізацію виробництва. Як вже зазначалося вище, екологізація виробництва — це процес, що пов'язаний з капітальними витратами. В цих умовах держава має можливість на альтернативних умовах запропонувати бізнесу ряд взаємовигідних пропозицій з екологізації виробництва, що в своїй структурі матимуть: надання пільг з боку оподаткування; сумісне фінансування проектів — державно-приватне партнерство; отримання права переважного збуту екологічної продукції державі; право економічної участі в роботі державних монополій, монополсоній чи олігополій і т.п.;

- *аморфний вектор*, що пов'язаний з повним не втручанням держави в сферу екологізації процесу виробництва з допустимим моніторингом існуючої ситуації, що надає повну свободу ринковим механізмам до регулювання всіх процесів.

Безумовним є факт того, що аморфний вектор розвитку є найбільш хибним з огляду на конфлікт інтересів. З іншого боку, регулювання відносин екологізації виробництва лише одним з наведених векторів теж не створить перспектив для поступових структурних зрушень. Виходячи з усього вищенаведеного, за доцільне вбачається застосування саме комплексного індикативно-імперативного методу, з перевагою в питомій вазі першого. Безумовним є факт того, що аморфний вектор розвитку є найбільш хибним з огляду на конфлікт інтересів. З іншого боку, регулювання відносин екологізації виробництва лише одним з наведених векторів теж не створить перспектив для поступових структурних зрушень. Виходячи з усього вищенаведеного, за доцільне вбачається застосування саме комплексного індикативно-імперативного методу, з перевагою в питомій вазі першого.

В останнє десятиріччя розвинутими країнами світу в межах спільних проектів реалізується низка програм та заходів щодо впровадження екологічного виробництва та нових технологій у країни з перехідною економікою, в тому числі у Росію, Україну, Молдову, країни, що розвиваються (в Азії та Африці).

Головними провідниками підходу до більш чистого виробництва у світі є агентства ООН UNIDO (Організація Об'єднаних Націй з Промислового Розвитку) і UNEP, які об'єднали зусилля у цієї сфері та створили єдину програму популяризації й впровадження концепції чистого виробництва. Діяльність підприємств орієнтована на формування в межах окремих держав національних центрів чистого виробництва. Це, зокрема, передбачає: збільшення поінформованості населення про концепцію екологічно чистого виробництва; адаптація підходу чистого виробництва до місцевих умов; формування персоналу до робіт із впровадження чистого виробництва; організація демонстративних

проектів у промислових компаніях; сприяння у формулюванні урядової політики, стратегії й національної програми впровадження чистого виробництва.

Економічні інтереси підприємців в сфері екологічно чистого виробництва реалізуються за напрямками, що наведені на рис.2 (ці напрями стосуються як випадків, коли екологічне підприємництво реалізується поза межами екологічно-чистого виробництва, так і випадків коли екологічне підприємництво є структурною частиною екологічно чистого виробництва). Зазначимо, що наведений перелік не є вичерпаним.

Впровадження екологічно чистого виробництва і екологічних технологій потрібно реалізовувати шляхом застосування механізмів цілеспрямованої державної політики на національному, регіональному та місцевому рівнях, а також механізмів ринкової активізації, що сприятимуть фінансовій підтримці впровадженню та розвитку екологічно чистих виробництв і міжнародної співпраці. Державне управління, регулювання та контроль за впровадженням та розвитком екологічно чистих виробництв мають бути покладені на спеціально створений центральний орган виконавчої влади — Національне агентство України з екологічно чистих виробництв.

Ефективне впровадження концепції екологічно чистого виробництва на регіональному рівні повинно ґрунтуватися на нових підходах до формування регіональної екологічної політики. Вважаємо, що при розробці регіональних програм розвитку підприємництва у сфері екологічно-чистого виробництва вони повинні бути орієнтованими на найбільш важливі напрямки розвитку регіонів. Так, наприклад для умов регіональної економіки Півдня України, зокрема Одеської області — їх потрібно розробляти з акцентом на агропромисловий комплекс, море- господарський комплекс, впровадження альтернативних джерел енергії, транзит нафти та аміаку і таке інше. Особливе значення у сьогоденні займає впровадження екологічно чистих виробництв та технологій саме в агропромисловий комплекс регіонів з подальшою орієнтацією його на виробництво екологічно чистої продукції.

Таким чином, можна зробити наступні **висновки**:

1. Екологічне підприємництво в системі екологічно-чистого виробництва — це систематична, безстрокова, ризикова, ініціативна, інноваційна діяльність суб'єктів підприємницької діяльності в сфері виробництва товарів, що за своїми параметрами та параметрами кінцевого продукту відповідає усім наявним нормам діючого екологічного законодавства та має на меті отримання прибутку, зменшення витрат на виробничий цикл чи збільшення конкурентної привабливості кінцевого продукту за рахунок його високої конкурентної спроможності.

2. Категорії "екологічне підприємництво" та "екологічно чисте виробництво" є категоріями, що частково пересікаються, оскільки екологічне підприємництво може реалізуватися, як поза межами екологічно-чистого виробництва, так і складати його структурну частину.

3. Застосування індикативно-імперативного методу з переважною питомою вагою першого, є найбільш прийнятним напрямом державної політики,

спрямованої на екологізацію підприємництва. З огляду на проблеми, які мають бути розв'язані на початковому етапі впровадження екологічно чистих виробництв у систему екологічного підприємництва, держава має забезпечити шляхом фінансової підтримки умови розробки нормативної бази екологічно чистого виробництва, зокрема механізмів екологічного управління, аудиту та сертифікації виробництва, розвитку та впровадженню механізмів активізації чистого виробництва, а також поширення інформації щодо впровадження ресурсо, енергозберігаючих, безвідходних технологій, підготовці кадрів, створенні державної інфраструктурної бази щодо участі в виконанні пілотних та міжнародних демонстраційних проектів.

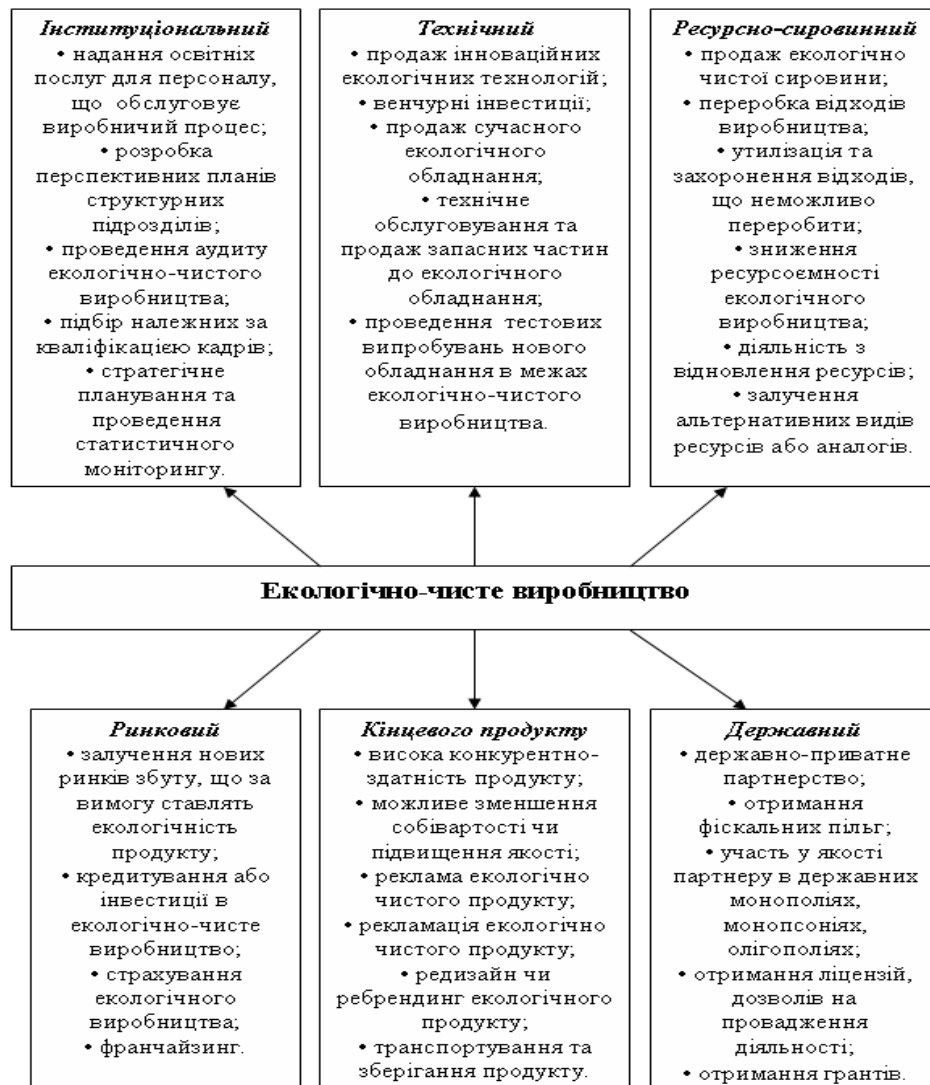

Рис.2 Напрямки економічних інтересів підприємців в сфері екологічно чистого виробництва

Література

1. Закон України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року" від 21 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 30.06.2011 р., № 26, стор. 1284, стаття 218.
2. Андреева Н., Харічков С. Екологічно чисте виробництво: інституційні передумови, шляхи та механізми їх активізації в Україні // Економіст. — 2010. - № 10. — С. 25-29.
3. Варенникова Е.В. Экологически ориентированное и экологическое предпринимательство как экономические категории // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. — 2011. - № 4. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://uecs.ru/uecs-28-282011/item/424-2011-05-23-10-04-02>
4. Глобальний договір: корпоративне громадянство у світовій економіці. — К.: Секретаріат мережі Глобального договору в Україні, 2008. — 6 с.
5. Жарова Л.В. Екологічне підприємництво та екологізація підприємництва: теорія, організація, управління: монографія / Жарова Л. В., Какутич Є. Ю., Хлобистов Є. В.; за ред. акад. Б.М. Данилишина. — Суми: Університетська книга, 2009. — 20 с.
6. Какутич Є.Ю. Екологічне підприємництво у забезпеченні сталого економічного зростання: автореферат дис. канд. екон. наук: 08.00.06 / Є. Ю. Какутич; Нац. акад. наук України, Рада по вивченню продукт. сил України. - К., 2007. - 20 с.
7. Наумов А.А. Сущностные аспекты функционирования экологического предпринимательства // Вестник Чувашского университета Гуманитарные науки -2006 -№5 —С 413-417.
8. Шоган Г.І. Економічний інструментарій формування екологічного підприємництва: Автореф. дис. канд. екон. наук / Г.І. Шоган, Сум. держ. ун-т. — Суми, 1999. — 21с.
9. Lassi Linnanen An Insider's Experiences with Environmental Entrepreneurship // Greener Management International, Issue 38. p. 71-80.

Abstract

Andreeva N.N, Kozlovceva V.A.

Ecological clean production in system of ecological enterprise: istematika of scientific vision and intercommunication

This article is devoted to the research of the meaning of the term "environmental entrepreneurship", its relation with the category "ecological cleaner production". The relation of these categories was made on the ground of the analysis of the environmental entrepreneurship place in the system of ecological cleaner production. The main directions of the state policy in a sphere of environmental entrepreneurship is regarded in the article.